

ЗОЯ ЗАІКА (г. Брэст)

**МАДЭЛІ АДТАПАНІМНЫХ ДЭРЫВАТАЎ У АРЭАЛЕ
ЗАХОДНЯГА ПАЛЕССЯ**

Адтапанімныя дэрываты (ад'ектонімы і катайконімы) нараджаюцца звычайна пад уплывам афіцыйна-дзелавога стылю праз грамадска-сацыяльныя інстытуты. Аднак нярэдка для адной тэрыторыі тыповымі аказваюцца адны мадэлі, для другой – іншыя. Гэта тлумачыцца тым, што катайконімы і ад'ектонімы ўзнікаюць і функцыянуюць у сістэмах розных дыялектных зон, а таму знаходзяцца ў залежнасці ад моўных асаблівасцяў, характэрных для гэтых сістэм. У літаратурную мову рэгулярна трапляюць мадэлі з розных дыялектаў, што з'яўляецца адной з асноўных прычын адсутнасці строгіх нормаў. Таму існуе патрэба ў актывізацыі заканамернасцяў у адтапанімнай словаўтваральнай сістэме. Сучасная адтапанімная намінацыя не губляе сувязяў з дыялектна-бытавой асновай і мясцовымі традыцыямі, што пацвярджаецца варыятыўнасцю адтапанімных утварэнняў.

Матывуючае слова, з асновай якога звязаны адтапанімныя дэрываты, у пераважнай большасці – тапонім. Найчасцей мадэлі катайконімаў і ад'ектонімаў утвараюцца суфіксальным спосабам. Для адтапанімнага словаўтварэння, у першую чаргу, істотнымі з'яўляюцца толькі прадуктыўныя суфіксы. Аднак і малапрадуктыўныя мадэлі, варыянтныя мадэлі таксама з'яўляюцца цікавымі для беларускай адтапанімнай

словатворчасці. Прааналізуем гэтыя з’явы на прыкладзе ад’ектонімаў арэала заходнепалескіх гаворак.

Для вытворнай асновы характэрны тры структурныя кампазіцыі: а) вытворная аснова поўнасьцю супадае з утваральнай асновай матывуючага кампазіта (*Столін – столінскі, Бор – борскі, Гай – гайскі*); б) утваральная аснова матывуючага слова большая па структуры за вытворную аснову (*Альшанка – альшанскі, Бярозаўка – бярозаўскі*); 3) утваральная аснова матывуючага слова меншая за вытворную аснову і таму патрабуе складанага суфікса (*Глінка – глінкаўскі, Пёскі – пёскаўскі, Хваросна – хвараснянскі*) [1].

Усячэнне канцавых (фінальных) марфем і іншых гукавых сегментаў пры пераўтварэнні матывуючага слова ў вытворную аснову адбываецца тады, калі фінальна матывуючага слова з’яўляюцца суфіксы -к-а-, -ік-, -іх-а, -н-е, -шчын-а-. У сістэме адтапанімых вытворных у заходнепалескіх гаворках гэты працэс адбываецца перад фармантамі -ск-, -ец-, -ан/-ян: *Пясчанка – пясчанскі, Дзямідаўшчына – дзямідаўскі, Галынка – галынаўскі, Альхоўка – альхоўскі*. У некаторых выпадках на стыку марфем утвараюцца дадатковыя фонамарфалагічныя працэсы, якія могуць быць нехарактэрнымі для спалучэння гукаў у беларускай (заходнепалескай) мове. У такім разе пачынае дзейнічаць закон усячэння асновы матывуючага слова.

Некаторыя фарманты матывуючага слова не ўсякаюцца або ўсякаюцца спарадычна. Фарманты -ан-ы/-аў/-оў, -ін/-ын/-іч-ы/-ыч-ы перад суфіксам -ск- у ад’ектонімах, як правіла, выступаюць абавязковымі марфемамі вытворнай асновы: *Ляхавічы – ляхавіцкі, Волкаў – волкаўскі, Альшаны – альшанскі, Столін – столінскі*.

Перад словаўтваральным суфіксам -ск- у арэале заходнепалескіх гаворак (як і ў сучаснай беларускай мове) фанема *к* у складзе марфемы -ок у выніку чаргавання і асіміляцыі з пачатковай суфіксальнай фанемай *с* змяняе сваю якасць (*Давыд-Гарадоцкі*) або патрабуе складанага словаўтваральнага фарманта (*Хутарок – хутаранскі*). Націск у вышэйпрыведзеных мадэлях нефіксаваны, ён рухомы. Аднак у вытворных лексемах ён найчасцей захоўвае акцэнталогію матывуючага слова. Усячэнне асновы матывуючага слова і нарашчэнне вытворнай асновы – працэсы, што знаходзяцца ў апазіцыйных словаўтваральных адносінах. Аднак трапляюцца выпадкі (у сувязі з марфаналагічнымі асаблівасцямі), калі мадэль адначасова ўключае абодва працэсы (усячэнне і нарашчэнне): *Ваішчанка – ваішчанаўскі, Дзераўная – дзеравенскі*. Складаныя суфіксы -аўск-/-оўск-, -інск-/-ынск- садзейнічаюць аптымальнаму ўтварэнню адтапанімых дэрыватаў без структурных змен: *Высокае – высокаўскі, Боркі – боркаўскі, Пелішча – пелішчанскі* [2].

У дэрывацыйным працэсе ўтваральная аснова са словаўтваральным суфіксам можа аб’ядноўвацца спосабам фузіі (дыфузіі). Галоўнаю прычынай фузіі з’яўляюцца шматлікія гукавыя змены, што адбываюцца на марфемным шве. На думку В.А. Гарпініча, існуюць усе падставы думаць, што прычына фузіі залягае значна глыбей. Выяўляецца неабходнасць прывядзення марфемнага шва ў адпаведнасць з артыкуляцыйна-арфаэпічнымі нормамаі мовы на пэўным этапе яе развіцця.

У сістэме адтапанімнага словаўтварэння спосабамі матэрыяльнай рэалізацыі фузіі выступаюць часткова накладанне (аплікацыя) марфем і чаргаванне гукаў. Пры частковай аплікацыі на фіналь асновы накладаецца пачатковы гук суфікса, у выніку чаго пасля адпаведных фанетычных працэсаў знікае выразная мяжа паміж марфемамі і ствараецца “марфемны вузел”: *Баранавічы – баранавіцкі, Камянец – камянецкі, Радчыцк – радчыцкі (радчанскі)*.

Аналіз мадэляў адтапанімых дэрыватаў (ад'ектонімаў) паказаў, што і ўсячэнне, і нарашчэнне шырока ўжываюцца як у гутарковым стылі, так і ў афіцыйна-дзелавым стылі. Аднак усячэнне асновы матывуючага слова найчасцей адбываецца ў гутарковым стылі, а складаныя суфіксы часцей ужываюцца ў афіцыйна-дзелавым.

Для арэала Заходняга Палесся характэрныя, у асноўным, тыя ж мадэлі адтапанімых дэрыватаў (ад'ектонімаў), што і, у цэлым, па Беларусі.

Спіс літаратуры

1. Гарпинич, В.А. Оттопонимические производные в белорусском языке / В.А. Гарпинич. – Запорожье, 1978.

2. Заіка, З.М. Слоўнік тапонімаў і адтапанімых дэрыватаў у арэале заходнепалескіх гаворак / З.М. Заіка. – Брэст, 2001.